

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΗΜΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΤΑΞΣΟΜΕΝΟΝ ΚΑΙ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ
ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ

6

1909

ΦΩΤΟΤΥΠΙΚΗ ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ * 1969 * RÉIMPRESSION ANASTATIQUE

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ÉDITIONS

ΒΑΣ. Ν. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ ★

BAS. N. GRÉGORIADÈS

ΑΛΛΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΖΩΓΡΑΦΟΙ ΠΡΟ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΚΑΙ Η ΕΝ ΡΩΜΗ ΚΑΡΔΙΩΤΙΣΣΑ

Εἰς τοὺς ἐν τῷ Νέῳ Ἑλληνομνήμονι Τόμ. Ε' σ. 270-289 καταλεχθέντας Ἑλληνας ζωγράφους πρὸ τῆς ἀλώσεως πρέπει νὰ προστεθῶσι καὶ οἱ ἐξῆς, οὓς παραλαμβάνω, οὐκ ἄνευ ἀντι- παρατηρήσεων καὶ ἐπανορθώσεων ἐν τισιν, ἐξ ἄρθρων τοῦ ἐν Παρισίοις καθηγητοῦ κ. Καρόλου Diehl¹ καὶ τοῦ ἐν Princeton τῆς Ἀμερικῆς καθηγητοῦ κ. Frothingham², ἀτινά με εἶχον διαλάβει.

α' (56) *Μιχαὴλ μοναχὸς ἁμαρτωλός*. Ἐγραψε καὶ διεκόσμησε γραφικῶς τὸν κώδικα Vaticanus graecus 354 δι' ἀρχικῶν γραμμάτων, ἀνθεμίων κτλ. Ὁ διάκοσμος κῶδιξ οὗτος λέγεται ἐν τινι σημειώματι τοῦ φ. 234^a γραφείς τὸν Μάρτιον τοῦ ἑξακοσιοστοῦ τετρακοσιοστοῦ πεντηκοστοῦ ἐβδόμου ἔτους (949) per manum mei Michaelis monachi peccatoris³. Ὁ κ. Frothingham ἀποδέχεται, ὅτι ἡ λατινικὴ γλῶσσα τοῦ σημειώματος τούτου ἀποδεικνύει μόνον τὴν ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ διατριβὴν τοῦ τὸν κώδικα γράψαντος καὶ κοσμήσαντος Μιχαὴλ μοναχοῦ, ἄλλως δὲ οὗτος ἦτο Ἕλληνας, ταχτέος καὶ αὐτὸς εἰς τοὺς Ἑλληνας ζωγράφους ἕνεκα τῆς γραφικῆς διακοσμῆσεως τοῦ κώδικος⁴.

β' (57). *Θεοφύλακτος*. Ὁ μοναχὸς οὗτος ἔγραψε κατ' ἐντο-

¹ Ἐν τῷ Bulletin de Correspondance hellénique 1885 σ. 209 κ. ἑ. καὶ 1888 σ. 458 κ. ἑ.

² Byzantine artists in Italy from the sixth to the fifteenth century ἐν τῷ American Journal of Archeology Τόμ. Θ' (1894) σ. 32 κ. ἑ.

³ *Seroux d'Agincourt* Histoire de la peinture Πόμ. LXXXI. Storia dell'arte ital. μετάφρ. Τόμ. VI σ. 154.

⁴ Ἐνθ' αὖν. σ. 41.

λὴν Λέωντος πρεσβυτέρου καὶ τῆς συμβίου αὐτῆς Χρυσό-
λεας καὶ Παύλου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ καθημέ-
νου ἐπὶ θρόνου ἐν κρύπτῃ τινὶ τοῦ πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ τοῦ
Ἰδρουντος (Otranto) κειμένου χωρίου Carpignano. Λέγει δὲ
περαιτέρω ἢ ἐπ' αὐτῆς ἐπιγραφή Γραφὲν διὰ χειρὸς Θεοφυ-
λάκτου ζωγράφου μηνὶ Μαΐου ἰνδικτιόνος β' ἔτους, ςυξζ. Κατὰ
ταῦτα ἡ εἰκὼν ἐζωγραφήθη τῷ 949¹.

γ' (58). *Εὐσταθίος*. Καὶ οὗτος ἐζωγράφησε ἀργότερον τοῦ
Θεοφυλάκτου, τῷ 1020, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς οἰκείας ἐπιγρα-
φῆς, ἄλλην εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ θρόνου καθημένου ἐν τῇ
αὐτῇ κρύπτῃ τοῦ χωρίου Carpignano. Καὶ τὸ μὲν καλλιτέ-
χνημα λέγεται γραφὲν δηὰ χειρὸς *Εὐσταθίου ζωγράφου*, εἶνε
δὲ ἀνάθημα *Ἀδριανοῦ καὶ τῆς συμβίου αὐτοῦ καὶ τῶν τέκνων*
*αὐτοῦ τοῦ...πούλω*².

δ' (59). *Δανιήλ*. Ἐζωγράφησε τῷ 1197 τὴν κρύπτῃν τοῦ
Ἁγίου Βλασίου παρὰ τὸ Βρενδῆσιον κατὰ τὴν ἐν αὐτῇ ἀνακα-
λυφθεῖσαν ὑπὸ τοῦ κ. Diehl ἐπιγραφὴν³.

ε' (60). *Μέλορμος*. Κατὰ τὸν Wadding⁴, ὅστις δυστυχῶς
δὲν μνημονεύει τῆς πηγῆς αὐτοῦ, οὗτος ἐζωγράφησε διαφό-
ρους εἰκόνας τοῦ ἁγίου Φραγκίσκου χάριν τοῦ κόμιτος τοῦ ἐν
Τεσκάνῃ Monte Acuto, ἦτο δὲ ὁ ὀνομαστότατος τῶν ἐν τῷ τότε
χρόνῳ κατὰ τὴν Ἰταλίαν ζωγράφων. Φαίνονται δ' αἱ εἰκόνας
ἐκεῖναι ζωγραφηθεῖσαι τῷ 1212, ἀλλὰ δὲν σώζονται τὴν σή-
μερον⁵. Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Wadding καὶ κατ' αὐτὸν ὁ κ. Ἐρ-
ρίκος Thode⁶ καὶ ὁ κ. Frothingham⁷. Ἄλλ' οὐχ ἦττον ὁμο-

¹ Diehl ἐν τῷ Bulletin de Correspondance Hellénique 1885 σ. 211 κ. ἰ.
— Frothingham ἐνθ' ἄν. σ. 41.

² Αὐτόθι 1885 σ. 209 κ. ἰ. — Frothingham ἐνθ' ἄν. σ. 42.

³ Αὐτόθι 1888 σ. 458 κ. ἰ. — Frothingham ἐνθ' ἄν. σ. 43.

⁴ Annales Ordinis Minorum Τόμ. Α' σ. 212.

⁵ Frothingham ἐνθ' ἄν. σ. 44.

⁶ Franz von Assisi. 1885 σ. 48.

⁷ Ἐνθ' ἄν. σ. 44.

λογῶ, ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ ζωγράφου τούτου Μέλορμος φαίνεται μοι ἤκιστα βυζαντιακόν.

ς' (61). Κόγξολος. Ἐζωγράφησε κατὰ τὸ πρῶτον τέταρτον τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος τινὰς τῶν τοιχογραφιῶν τῆς ἐν Σουδιακῷ περιωνύμου μονῆς τῶν Βενεδικτίνων *Sacro Speco* κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν *Magister Conxolus pixit hoc opus*. Καὶ ὁμολογεῖται μὲν Ἕλληνας¹, ἀλλὰ καὶ τούτου τὸ ὄνομα εἶνε ἤκιστα ἑλληνικόν.

ζ' (62) Σταματικός. Τούτου σώζεται ἐν τῇ αὐτῇ μονῇ, ἡ ἐπιγραφὴ *STAMATICO, GRECO PICT[OR]*, ἀλλὰ δὲν ὀρίζεται ὁ χρόνος καθ' ἃν ἔζησε. Καὶ αἱ μὲν τοιχογραφίαι τῆς μονῆς εἶνε γεγραμμέναι μεταξὺ τοῦ ὀγδόου καὶ τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος, ὁ δὲ Σταματικός φαίνεται ἐκ τῶν χαρακτήρων τῆς ἐπιγραφῆς μικρὸν μεταγενέστερος τῶν χρόνων τοῦ Κογξόλου, ἤτοι ζήσας τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα².

η' (63). Ἰωάννης. Ἐζωγράφησεν, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς *ΧΕΙΡ ἸΩ*, εἰκόνα τῶν Εἰσοδίων, φυλασσομένην ἐν τῷ Χριστιανικῷ μουσεῖῳ τοῦ Βατικανοῦ καὶ ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ τοῦ *Agincourt*. Κατὰ δὲ τὸν κ. *Frothingham*³ ἡ εἰκὼν αὕτη εἶνε ἔργον τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος ἢ τὸ πολὺ τῶν ἀρχῶν τοῦ δεκάτου τετάρτου.

θ' (64). Εὐτύχιος. Ἰστόρησε δι' εἰκόνων ἀγίων σταυροφόρον τινὰ πλάκα, σωζομένην ἐν τῇ ἀνωτέρῳ μνημονευθείσῃ κατὰ τὸ Σουδιακόν μονῇ τῶν Βενεδικτίνων. Ἐν δὲ τῇ λατινικῇ ἐπιγραφῇ βλέπομεν ὀνομαζόμενον αὐτὸν *Euticio*, φέρεται δ' ἐν αὐτῇ διὰ λατινικῶν ἀριθμῶν τὸ ἔτος 1338, ἐπανορθωτέον ἴσως εἰς 1388 κατὰ τὸν κ. *Frothingham*⁴.

ι' (65). ΕΥСТАΘΕΙΟΣ ΙΣΤΟΡΗΣΕΝ κατὰ τὴν ἐπ' αὐτῆς

¹ *Frothingham* ἐνθ. σ. 45.

² *Frothingham* ἐνθ' ἀν. σ. 45, 48 x 4.

³ Πίναξ LXXXVIII.

⁴ Ἐνθ' ἀν. σ. 49.

ἐπιγραφὴν εἰκόνα τινὰ τῆς συλλογῆς τοῦ καρδινάλιου Fesch, ἀποδιδομένην εἰς τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα¹.

ια' (66). Δονάτος Βιτσαμᾶνος. Τοῦτον ὁ μὲν Artaud ὑπολαμβάνει ζήσαντα τελευτῶντος τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος, ὁ δὲ Agincourt τὸν δωδέκατον ἢ δέκατον τρίτον, ὁ Schultz τὸν δέκατον τρίτον, ὁ Mühlz τὸν δέκατον πέμπτον· ὁ δὲ κ. Frothingham², κρίνων ἐκ ζωγραφίας τοῦ Δονάτου ἐπὶ ξύλου, σωζομένης ἐν τῷ Χριστιανικῷ μουσεῖῳ τοῦ Βατικανοῦ, ὀρίζει ὡς χρόνον αὐτοῦ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος μᾶλλον ἢ τὰ τέλη τοῦ δεκάτου τέταρτου. Ἐζη δ' ὁ Βιτσαμᾶνος ἐν Ὑδροῦντι τῆς Ἰταλίας.

ιβ' (67). Ἀντώνιος ὁ Χαλκιδεὺς (Frater Antonius da Negroponie) ἐζωγράφησε κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος εἰκόνα τῆς Παναγίας ἐπὶ θρόνου, σωζομένην ἐν τῇ κατὰ τὴν Βενετιαν ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου τῆς Ἀμπέλου (della Vigna). Ἄλλ' οὐδεὶς ὑπάρχει λόγος, ὅπως ἀποδεχθῶμεν μετὰ τοῦ κ. Frothingham³ τὸν εἰρημένον Λατίνον μοναχὸν ὡς Ἕλληνα διὰ μόνον τὸν λόγον, ὅτι ἐπονομάζεται Χαλκιδεὺς (da Negroponie) ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς εἰρημένης εἰκόνης. Ἦτο δὲ πολὺ μᾶλλον ἐκ τῶν Βενετῶν παροίκων τῆς ἐπὶ μακρὸν βενετοκρατηθείσης Χαλκίδος.

ιγ' (60). Ἀγγελος Βιτσαμᾶνος συγγενῆς, ἀπιθάνως δ' ἔργονος, τοῦ Δονάτου (ἀρ. ια'). Σῶζονται εἰκόνες αὐτοῦ ἐν τῷ Χριστιανικῷ μουσεῖῳ τοῦ Βατικανοῦ, ἐν τῇ Πινακοθήκῃ τοῦ Βερολίνου, ἴσως δὲ καὶ ἐν τῷ μουσεῖῳ τῆς Νεαπόλεως. Καὶ ὁ μὲν Schultz ἀναδιβάζει αὐτὸν εἰς τὸν ἐνδέκατον ἢ δωδέκατον αἰῶνα, ὁ δὲ Agincourt ὀρίζει ὡς χρόνον αὐτοῦ τὸν δέκατον τέταρτον ἢ δέκατον πέμπτον. Κατὰ δὲ τὸν Frothingham⁴ ἀνήκει

¹ Frothingham ἐνθ' ἀν. σ. 49.

² Ἐνθ' ἀν. σ. 49 κ. ἰ.

³ Ἐνθ' ἀν. σ. 51.

⁴ Ἐνθ' ἀν. σ. 51.

εἰς τὸ δευτέρον ἡμισυ τοῦ δεκάτου πέμπτου. Ἐζησε δὲ καὶ οὗτος, καθ' ἃ ὁ Δονᾶτος, ἐν Ὑδροῦντι.

ιδ' (68). Θεόδωρος. Ὀλίγον μεταγενέστερον τοῦ Ἀγγέλου Βιτσαμάνου ὑπολαμβάνει ὁ κ. Frothingham¹ τὸν ζωγράφον τοῦτον εἰκόνος ἐνυπογράφου, σωζομένης ἐν τῷ Βατικανῷ καὶ ἀποτυπωθείσης ὑπὸ τοῦ Agincouri², ὅστις ἀναβιβάζει αὐτὸν εἰς τὸν δέκατον τρίτον ἢ δέκατον τέταρτον αἰῶνα³.

Παρατηρητέον δὲ καὶ ὅτι ἐν τῷ ἄρθρῳ τοῦ κ. Frothingham ὑπάρχουσιν ἱκαναὶ προσθήκαι εἰς τὰ ἄλλοθεν γνωστὰ περὶ τοῦ ζωγράφου Λαζάρου (Νέου Ἑλληνομνήμωνος Τόμ. Ε' σ. 71 ἀρ. 5)⁴ τοῦ Μεθοδίου (Αὐτόθι σ. 271 ἀρ. 8)⁵ καὶ Γεωργίου τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει (Αὐτόθι σ. 283 ἀρ. 43)⁶. Εὐλόγως δὲ φαίνεται θεωρῶν μεταγενέστερον τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος ζωγράφον τινὰ Κύριλλον. Τούτου ἐσώζετο τῷ 1756 ἐν Πανόρμῳ τῆς Σικελίας τρίπτυχον φέρον κατὰ τὸν περιγράφαντ' αὐτὸ Ἰάκωβον Gambacosta⁶ τὴν ἐπιγραφὴν ΕΝ ΠΡΑΤΟΙΣ ΜΝΗΣΘΗΤΙ ΚΥΡΙΕ ΚΥΡΙΑΛΛΟΥ ΨευδοΜΟΝΑΧΟΙ, ἐν ἣ παρανεγνώσθησαν βεβαίως τὸ ΠΡΑΤΟΙΣ ἀντὶ τοῦ ΠΡΩΤΟΙΣ, τὸ ΚΕ ἀντὶ τοῦ ΚΕ̅ καὶ τὸ ΜΟΝΑΧΟΙ ἀντὶ τοῦ ΜΟΝΑΧΟΥ. Ὁμοίως δ' εὐλόγως μεταγενέστερον τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος ὑπολαμβάνει ὁ κ. Frothingham⁷ τὸν Ἀντώνιον Παμπίλοπον, οὗ εἰκὼν ἐπὶ ξύλου, παριστάνουσα τὴν Θεοτόκον θηλάζουσαν τὸν παῖδα Ἰησοῦν, ἀπόκειται ἐν τῷ Χριστιανικῷ μουσεῖῳ τοῦ Βατικανοῦ. Ἀλλὰ καὶ τὸ ὄνομ' αὐτοῦ δέν μοι φαίνεται ἑλληνικόν. Πάντως δ' ἀποκλειστέον ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα ζωγράφων νο-

¹ Ἐνθ' ἀν. σ. 51.

² Ἐνθ' ἀν. Πίναξ CXI.

³ Frothingham ἔνθ' ἀν. σ. 35 κ. ἑ.

⁴ Frothingham ἔνθ' ἀν. σ. 37 κ. ἑ.

⁵ Frothingham ἔνθ' ἀν. σ. 50.

⁶ Memorie per servire alla storia letteraria di Sicilia Τόμ. Β' σφ. γ' σ. 274 παρὰ Frothingham ἔνθ' ἀν. σ. 48.

⁷ Ἐνθ' ἀν. σ. 49.

μίζω τὸν ὑπὸ τοῦ κ. Frothingham¹ ἀναγραφόμενον Γεώργιον Κλοτζάταν. Τούτου ὑδατογραφίαν (tempera) παριστάνουσαν τοὺς ἀγίους Θεοδώρους ἐπίσκπους καὶ ἀποκειμένην ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Βατικανοῦ ἐδημοσίευσεν ὁ Agincouri², ἐξ οὗ παρέλαβεν ὁ κ. Frothingham καὶ τὴν ἐπὶ τῆς εἰκόνος ἐπιγραφὴν ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΧΕΙΡ ΚΛΟΤΖΑΤΑ. Ἄλλ' ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη εἶνε βεβαίως παρανεγνωσμένη ἀντὶ ΚΛΟΤΖΑ. Κατὰ ταῦτα δὲ διαχραπτέως μὲν παντελῶς ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν ζωγράφων ὁ Γεώργιος Κλοτζάτας, ἔχομεν δ' ἀντ' αὐτοῦ πρὸ ἡμῶν τὸν Γεώργιον Κλοντζαν, τὸν γνωστὸν ἡμῖν Κρητὰ βιβλιογράφον τὸν γράψαντα καὶ δι' εἰκόνων διὰ γραφίδος γεγραμμένων κοσμήσαντα τῷ 1590 τὸν ὑπ' ἀρ. Cl. VII cod. 22 κώδικα τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης³. Ἴδε καὶ τὸ κατωτέρω ἐν σ. 223-4 ἐπίμετρον.

Εἰς δὲ τὰ ἐν. 273 κ. ἐ. τοῦ Ε' Τόμου τοῦ Νέου Ἑλληνομνήμονος γραφέντα περὶ Ἀνδρέου Ῥίκου τοῦ Κρητὸς καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ γραφείσης εἰκόνος τῆς Θεοτόκου βρεφοκρατούσης, ἧς παρέθηκε αὐτόθι ἀπεικασμα, προσθετέα τὰ ἐξῆς.

Καὶ πρῶτον μὲν παρατηρητέον, ὅτι ἡ εἰκὼν αὕτη ἐν μικροτέρῳ σχήματι τοῦ ἐμοῦ ἀπεικασματος εἶχεν ἤδη ἐκδοθῆ ὑπὸ τοῦ κ. Frothingham, ὅστις καὶ διὰ μακρῶν περιγράφει αὐτήν⁴. Ἄξιοι δὲ λόγου εἶνε αἱ παρεχόμεναι ὑπ' αὐτοῦ εἰδήσεις περὶ τε τοῦ ὀνόματος καὶ τῶν ἔργων τοῦ Ῥίκου ὡς καὶ τοῦ χρόνου καθ' ὃν ἔζησε. Καὶ ἔργα μὲν αὐτοῦ ἀναφέρει πλὴν τῆς ἐν τοῖς Uffizi τῆς Φλωρεντίας προμνημονευθείσης εἰκόνος τῆς Θεοτόκου μίαν σωζομένην ἐν τῇ Πινακοθήκῃ τῆς Νεαπόλεως, δύο ἐτέρας ἐν τῇ τῆς Πάρμας καὶ μίαν ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Γάλλου Artaud, ἀναγράφει δὲ καὶ τὴν ἐν τῇ κατὰ τὴν Ῥώμην ἐκκλησίᾳ τοῦ

¹ Ἐνθ' ἀν. σ. 48.

² Ἐνθ' ἀν. Πίναξ CX.

³ Ἴδε περὶ αὐτοῦ Νέου Ἑλληνομνήμονος Τόμ. Γ' σ. 240 κ. ἐ. Τόμ. Δ' σ. 20 καὶ 404.

⁴ Ἐνθ' ἀν. σ. 46-47 καὶ Πίναξ X.

Ἁγίου Ἀλφόνσου Θεοτόκου τὴν ὁμοιοτάτην πρὸς τὴν τῆς Φλωρεντίας¹, περὶ ἧς γενήσεται λόγος κατωτέρω. Ὡς πρὸς δὲ τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἔζησεν ὁ Ρίχος, ἀπορρίπτει μὲν, καθ' ἃ καὶ γὰρ ἔπραξα², τὸ ἀδέσποτον σημεῖωμα τοῦ καταλόγου τοῦ Uffizi, καθ' ὃ ὁ Ρίχος ἀπέθανε τῷ 1105, ἀποδέχεται δὲ, ὡς καὶ ὁ Müntz, ὅτι οὗτος ἦτο ζωγράφος τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος καὶ ὅτι ἡ ἐν Φλωρεντία εἰκὼν τῆς Θεοτόκου, καθ' ἃ συμπεραίνει ἐκ τῶν ἐπ' αὐτῆς λατινικῶν ἐπιγραφῶν, ἐζωγραφήθη μετὰ τὸ 1250. Ἄλλ' ἐν τούτοις φαίνεται μοι παράδοξον πῶς, καίπερ μνημονεύων διαφόρων ἐγγράφων, ἐν οἷς παρουσιάζονται τὰ ὀνόματα Andrea di Richo, vocato Tafo (1310), Andreas Richo (1320), Andreas, vocatus Tafus, olim Ricchi (1320), ἐκφράζει μὲν τὴν ὑπόνοιαν, ὅτι ὁ Ἀνδρέας Ταφι καὶ ὁ Ἀνδρέας Ρίχος εἶνε εἷς καὶ ὁ αὐτὸς ἀνὴρ, ἀλλὰ πράττει τοῦτο μετὰ δισταγμοῦ καὶ ἐμμένει εἰς τὴν γνώμην, ὅτι ὁ Ἀνδρέας Ρίχος ἔζησε τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα. Ἄλλ' ἐγὼ ἐμολογῶ, ὅτι δὲν εὐρίσκω λόγους τοιοῦτου δισταγμοῦ, ἡ δὲ τεχνοτροπία τῆς εἰκόνης τῆς Φλωρεντίας, ἣν εἶμαι διατεθειμένος νὰ ποδώσω εἰς τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα πολὺ μᾶλλον ἢ εἰς τὸν δέκατον τρίτον, φαίνεται μοι συνηγοροῦσα ὑπὲρ τοῦ ταύτισμοῦ τοῦ Ἀνδρέου Τάρη καὶ τοῦ Ἀνδρέου Ρίχου.

Ἄλλ' ἐξετάσωμεν καὶ ἄλλως τὸ ζήτημα τοῦτο. Εἶπον ἀνωτέρω, ὅτι πλὴν τῆς ἐν Φλωρεντία εἰκόνης τῆς Θεοτόκου βρεφοκρατούσης ὑπάρχει καὶ ἄλλη σχεδὸν παντελῶς ὁμοία ἐν Ῥώμῃ. Εἶνε δ' αἱ διαφοραὶ ἐλάχισται, συνιστάμεναι κυρίως εἰς τὴν ἐν τῇ εἰκόνι τῆς Ῥώμης προσθήκην φεγγίου περὶ τὴν κεφαλὴν τῆς Θεοτόκου καὶ στέμματος ἐπ' αὐτῆς, εἰς μικροτάτας παραλλαγὰς τῶν κοσμημάτων τῆς καλύπτρας καὶ τοῦ πέπλου καὶ εἰς τὴν ἀπουσίαν τῶν λατινικῶν ἐπιγραφῶν, ἐν αἷς καὶ ἡ ἀναγράφουσα τὸ ὄνομα τοῦ ζωγράφου. Ἀντὶ τούτων ἡ τῆς Ῥώ-

¹ Ἐνθ' ἐν. σ. 45-47.

² Νέου Ἑλληνομνημῶνος Τόμ. Ε' σ. 247.

μης φέρει ἑλληνιστὶ τὰς ἐπιγραφὰς ΜΡ ΘΥ καὶ ΙC ΧC καὶ τινὰς ἄλλὰς βραχυγραφίας ὑπὸ τὰς λέξεις ΜΡ ΘΥ, ἃς δὲν δύναμαι νὰ ἀναλύσω, μὴ ἔχων ἐνώπιόν μου πιστὴν φωτογραφίαν τῆς εἰκόνας, ἀλλ' ἐγγράμ' αὐτῆς μικρὰ ἀπεικάζματα ἐκ τῶν εἰς τοὺς πιστοὺς δωρουμένων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ κατεσκευασμένα χάριν τῶν πολλῶν ἄνευ πολλῆς τέχνης καὶ ἀκριβείας, ἐν οἷς αἱ ἐπιγραφαὶ ἐκεῖναι εἶνε δυσδιάκριτοι.

Ἐπονομάζεται δ' ἡ εἰκὼν αὕτη Καρδιωτίσσα καὶ ἔχει ἰδίαν ἱστορίαν, ἐνδιαφέρουσαν τὸν τε καθολικὸν κόσμον καὶ τὸν Ἕλληνα ἀναγνώστην. Διὸ εὐχαρίστως παραθέτω ἐνταῦθα τὰ κατὰ παράκλησίν μου ἀνακοινωθέντα μοι περὶ αὐτῆς ὑπὸ τοῦ μετ' ἰδιάζοντος ζήλου εἰς τὴν προσκύνησιν αὐτῆς προσκειμένου αἰδεσιμωτάτου κ. Μιχαὴλ Ῥιπέλλη, πρωτονοταρίου τοῦ πάπα ἐν Ῥώμῃ καὶ ἐφημερίου τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Λατερανοῦ, ὃν φιλίως ἐνθυμοῦνται οἱ ἐν Ἀθήναις ἐκ τῆς μακρᾶς αὐτοῦ παρ' ἡμῖν λειτουργίας. Ἐχει δὲ ἡ μετάφρασις τῶν ὑπὸ τοῦ φίλου κ. Ῥιπέλλη ἰταλιστὶ γραφέντων ὧδε·

« Πολλοὶ θρύλοι σῶζονται μέχρι τοῦδε περὶ τῆς Παναγίας Καρδιωτίσσης τῆς λεγομένης καὶ Παναγίας τῆς διηνεκοῦς βοηθείας (del Perpetuo Soccorso), ἀλλὰ σχεδὸν πάντες δὲν ὑπερβαίνουν τὰ ὄρια τοῦ θρύλου ἐφ' ὅσον δὲν ὑποστηρίζονται ὑπὸ σοβαρῶν ἐπιχειρημάτων ἢ ἱστορικῶν ἐγγράφων.

« Προσεγγιζούσης τῆς πεντηκοστῆς ἀμφιετηρίδος τῆς τῇ 14/26 Ἀπριλίου 1866 γενομένης ἀνακομιδῆς τῆς εἰκόνας ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀποστόλου Ματθαίου τῆς ἐν τῇ ὁδῷ Merulana, ἐν ἣ πρότερον ἀπέκειτο, εἰς τὴν τοῦ Ἁγίου Ἀλφόνσου ἐπὶ τοῦ Ἡσχυλίνου, ἀνετέθη εἰς τὸν λόγιον μοναχὸν τοῦ ἱεροῦ συλλόγου (Congregazione) τοῦ Σωτῆρος, κ. Ἰωσήφ Kaas, Ἀλσατιανὸν, οἰκοῦντα νῦν ἐν Ῥώμῃ, ἡ ἐντολὴ νὰ μελετήσῃ τὰ κατὰ τὸ ζήτημα τῆς προελεύσεως καὶ εἰς Ῥώμην μεταφορᾶς τῆς Καρδιωτίσσης καὶ νὰ συγγράψῃ περὶ αὐτῆς τομίδιον περιλαμβάνον τι τὸ βέβαιον περὶ τῶν διαφορῶν περὶ αὐτῆς

θρύλων καὶ ἀφηγήσεων. Πρὸς δὲ τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐλθὼν εἰς Ῥώμην ἐργάζεται ἐρευνῶν τὰ διάφορα σχετικὰ ζητήματα ἐν τοῖς ἀποκρύφους ἀρχείοις τοῦ Βατικανοῦ. Αἱ δ' ἐρευναὶ αὐτοῦ ἤθελον προχωρήσει πολὺ καὶ ἤθελον φθάσει εἰς πορίσματα ἄξια λόγου, ἂν μὴ βαρεῖα καὶ μακρὰ ἀσθένεια δὲν ἤθελον ὑποχρεώσει αὐτὸν νάναστέλλῃ τὴν ἐργασίαν καὶ ἀναζητήσῃ ἀλλαγῆναι τὴν τελείαν θεραπείαν. Ἄλλ' οὐχ ἤττον ἐλπίζει, ὅτι ἡ συγγραφή αὐτοῦ θέλει δημοσιευθῆ μετὰ τινα ἔτη, ἤτοι περὶ τὸ ἀμφιετηρικὸν ἔτος τῆς ἀνακομιδῆς τῆς εἰκόνος. Ἐν τούτοις ἀνεκάλυψεν ἱκανὰ ἔγγραφα ἄξια λόγου καὶ ἔλαβε διαφόρους ἐκθέσεις, αἵτινες ἀντιπαραβαλλόμεναι πρὸς τὸ εἰρημένον βατικανικὸν ἔγγραφο διαφωτίζουν μεγάλως τὸ προκείμενον ζήτημα.

« Καὶ πρῶτον μὲν ἔγγραφο ἀνακαλυφθὲν ὑπ' αὐτοῦ ἐν τοῖς ἀρχείοις τοῦ Βατικανοῦ εἶνε τὸ ἀντίγραφο ἐπιγραφῆς γεγραμμένης ἐπὶ περγαμηνῆς, ἣτις εὕρισκετο πλησίον τῆς εἰκόνος τῆς Παναγίας, ὅτε ἀνεκομίσθη ἐκ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ματθαίου. Ἡ ἐπιγραφή αὕτη ἀναγράφεται ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ Brutius (Bruzio) « Le chiese di Roma », ὅπερ σώζεται χειρόγραφο ἐν τῷ ἀρχεῖῳ τοῦ Βατικανοῦ. Δὲν ἠσχολήθη δὲ περὶ τὴν ἀντιγραφὴν τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης, ὅπως μὴ παρίδω τὴν προτεραιότητα τοῦ ἀνακοινώσαντός μοι τὰ κατ' αὐτὴν κ. Kaas, ὅστις ἄλλως μέλλει νὰ ἐκδώσῃ αὐτὴν ἐντὸς βραχείου χρόνου. Καταφαίνεται δ' ἐξ αὐτῆς, ὅτι ἡ Θεοτόκος τῆς διαρκούς βοηθείας εἶνε αὕτη ἡ Παναγία ἡ εὕρισκομένη μέχρι τοῦ 1498 ἐν Λασιθίῳ τῆς Κρήτης, ὁπόθεν κλαπίσα ὑπὸ Ἑλληνοῦ ἐμποροῦ μετηνέχθη εἰς Ῥώμην τῷ 1499. Ἦτο δὲ πιθανῶς ὁ κλέψας ἔμπορος οἴνων, ἐπειδὴ κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον ἐν Ῥώμῃ κατὰ τὸ Borgo νουνο ὑπῆρχεν ἔθος νὰ μεταδαινῶσι τὸ ἀπόγευμα, ὅπως πίωσι ποτήριον κρητικοῦ οἴνου ἐν τοῖς ποτοπωλείοις τοῦ τότε καιροῦ. Ὡς ἐκ τούτου δὲ συχνὰ ἤρχοντο εἰς τὴν Ῥώμην ἐκ Κρήτης ἔμποροι οἴνων, τούτοις δ' ἐπικυρόνει τὴν παράδοσιν, καθ' ἣν ἡ εἰκὼν ἐκλάπη ἐν Κρήτῃ

ὕπὸ ἐμπορίου, μετακομίσαντος αὐτὴν εἰς Ῥώμην. Θεωρῶ δ' ἐνταῦθα ἀναγκαίαν παρέκβασιν περὶ τῆς γνώμης μου ὡς πρὸς τὸν τόπον τῆς Κρήτης, ἐξ οὗ μετεφέρθη ἡ εἰκὼν εἰς τὴν Ῥώμην. Καὶ δὴ τὸ Λασιθί εἶνε τῶν μάλιστα ἀποκρήμνων μερῶν τῆς Κρήτης, καθ' ἃ με διαβεβαίωσαν οἱ εἰδικώτατοι τῶν κατ' αὐτὴν γνώσται κ. κ. Gejola καὶ Halbherr. Οἱ δὲ Βενετοὶ εἶχον αὐστηρῶς ἀπαγορεύσει τὴν καλλιέργειαν τῆς περιοχῆς ἐκείνης ὡς προσφορωτάτης πρὸς ἀποστασίαν, μόνη δ' ἐνοίκησις ἦν ἠνεύχοντο οἱ Βενετοὶ ἐν τῇ περιχώρῳ ἦτο ἡ ἐλληνικὴ μονὴ τοῦ Λασιθίου, ἐν ἣ εὐρίσκετο εἰκὼν τῆς Θεοτόκου ἀξιουμένη τῆς μεγίστης ἐν τῇ νήσῳ προσκυνήσεως, ὀνομαζομένη Καρδιώτισσα κατὰ τὸν Χριστόφορον Βουονδελμόντην. Κατὰ δὲ τὸν κ. Kaas ἡ εἰκὼν αὕτη εἶνε πάντως ἡ σωζομένη ἐν Ῥώμῃ· τοῦτο δ' ἐπικυροῦται ὑπὸ τῆς προειρημένης ἐπιγραφῆς τῆς εὐρεθείσης πλησίον τῆς εἰκόνας καὶ μνημονευομένης ἐν τῇ συγγραφῇ τοῦ Brutius. Μοὶ εἶπε δ' ὁ κ. Kaas, ὅτι μάλιστα εὔρε δύο ἀντίγραφα τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ἐπιγραφῆς, καὶ προσέθηκεν, ὅτι ἔχει λόγους νὰ πιστεύῃ, ὅτι ἡ εἰκὼν τῆς Ῥώμης εἶνε ἡ Καρδιώτισσα, οὗς θέλει ἐκθέσει ἐν τῇ συγγραφῇ αὐτοῦ.

α Ἐν δὲ τῇ μονῇ τοῦ Λασιθίου ὑπάρχει σήμερον εἰκὼν τις τῆς Παναγίας, ἀλλὰ κατὰ τὸν κ. Kaas εἶνε νεώτερον ἀντίγραφον τῆς Καρδιώτισσης, ἐπειδὴ ἡ μὲν τοῦ Λασιθίου ἐζωγραφήθη τῷ 1735, ἡ δὲ ἐν Ῥώμῃ ἐκλάπη τῷ 1499. Ὡς ἐπιχείρημα δὲ τοῦ ἰσχυρισμοῦ αὐτοῦ φέρει ὁ κ. Kaas τὴν μαρτυρίαν τοῦ Βουονδελμόντη, ἐπισκεφθέντος τὴν Κρήτην πρὸ τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ βεβαιούντος, ὅτι ἡ Καρδιώτισσα ἦτο ἡ μάλιστα τιμωμένη τῶν εἰκόνων καθ' ἅπασαν τὴν Κρήτην. Τοῦτο δὲ συμπίπτει πρὸς τὴν παρὰ τῷ Brutius ἐπιγραφὴν, καθ' ἣν ἡ νῦν ἐν Ῥώμῃ εἰκὼν ἐκλάπη ἐκ τῆς Κρήτης, ὅπου ἐτύγγανε μεγίστης προσκυνήσεως καὶ ἐποίησε πολλὰ θαύματα.

α Κεῖται δ' ἡ μονὴ καὶ σήμερον ἔτι, καθ' ἃ μ' ἐβεβαίωσαν

ὁ κ. Halbherr, ἐν τῷ χωρίῳ Κράσι ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Πεδιάδος πλησίον τοῦ χωρίου Κασταμονίτσα εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους τοῦ Λασιθίου.

« Ζωγράφον δὲ τῆς εἰκόνας ὑποθέτει ὁ κ. Kaas κατὰ τὰ εὐρεθέντα ὑπ' αὐτοῦ πολλά τεκμήρια τὸν ἅγιον Λάζαρον τὸν ἐπὶ τῆς εἰκονομαχίας μαρτυρήσαντα in Civitate Cytensi, ἤτοι ἐν τῇ σημερινῇ Κρήτῃ. Αἱ δ' ἔρευναι τοῦ κ. Kaas ἤγαγον αὐτὸν εἰς τὴν βεβαιότητα, ὅτι ἡ κλοπὴ τῆς εἰκόνας ἔγεινε πράγματι τῷ 1499.

« Εἰς ταῦτα προσθέτω, ὅτι τὴν εἰκόνα τῆς Καρδιωτίσσης ἐδημοσίευσεν ὁ κ. Gerola ἐν τῷ Β' Τόμῳ, μέρ. γ' τῶν Monumenti Veneti nell' Isola di Creta ἐν σ. 305. Ὁ δὲ κ. Halbherr μοι ἐξέφρασε δι' ἐπιστολῆς τὴν γνώμην αὐτοῦ, ὅτι ἡ εἰκὼν ἀνέρχεται εἰς τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα¹.

« Καὶ ἡ μὲν παρασκευαζομένη συγγραφή τοῦ κ. Kaas θὰ διαφωτίσῃ μεγάλως τὸ περὶ τῆς εἰκόνας ταύτης ζήτημα καὶ θὰ λύσῃ ἴσως τὰς διαφόρους περὶ αὐτῆς ἀμφιγνωμίας. Χάριν δὲ περιεργείας ἐκθέτω τὴν κρατοῦσαν ἐν Ῥώμῃ καὶ ἀλλαχοῦ περὶ αὐτῆς παράδοσιν.

« Ἑλληὴν ἔμπορος μεταβαίνων εἰς τὴν Ῥώμην ἐκόμισε τὴν ῥηθείσαν εἰκόνα κλαπεῖσαν ἐν Κρήτῃ, ὅπου ἐτύγχανε μεγάλης προσκυνήσεως καὶ ἐποίει πολλὰ θαύματα. Μετὰ δὲ βραχῶν χρόνον διαμονῆς ἐν Ῥώμῃ ὁ ἔμπορος ἐκεῖνος ἠσθένησε βαρέως καὶ μέλλων νάποθάνῃ ἐξεμυστηρεύθη εἰς τινὰ φίλον τὰ τῆς κλοπῆς. Ἦτο δὲ κατὰ τὸν κ. Kaas πιθανῶς ὁ εἰς δὴ ὁ κλέπτης ἐνεπιστεύθη ταῦτα οἰνομεσίτης, ἐπειδὴ κατὰ τὸ ἔθος τῶν χρόνων ἐκείνων ὁ οἰνέμπορος χάριν ἀποφυγῆς τοῦ νομίμου τέλους ἐκράτει τὸν οἶνον ἐν τῷ πλοίῳ καὶ ὁ μεσίτης ἤρχετο εἰς τὴν Ῥώμην, ὅπως διαπραγματευθῆ μεταξὺ τῶν ἐν τῇ πόλει οἰνο-

¹ Καὶ ὁ κ. Gerola ἐνθ' ἂν. λέγει, ὅτι ἡ τε εἰκὼν αὕτη καὶ ἡ Μεσοποντιτίσσα τῆς Κρήτης παρὰ τὴν φημιζομένην αὐτῶν ἀρχαιότητα δὲν δύναται νὰ θεωρηθῶσιν ἀρχαιότεραι τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος.

πωλῶν καὶ τοῦ οἰνεμπόρου. Ὁμολόγησε λοιπὸν ὁ οἰνέμπορος, ὅτι ἔκλεψε τὴν εἰκόνα καὶ ὅτι, ἐν ᾧ διεπεραιούτο εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὑποπεσὼν εἰς μεγάλην τρίκυμیان, ἠναγκάσθη νὰ ρίψῃ εἰς τὴν θάλασσαν πολλὴν πραγματείαν, καὶ ἐχρεώσται τὴν σωτηρίαν αὐτοῦ εἰς τὴν εἰκόνα, ἧς τὴν βοήθειαν ἐπεκαλεῖτο κρυφίως χωρὶς νὰ δείξῃ αὐτὴν εἰς τὸ πλήρωμα, ὅπως μὴ ἀποκαλύψῃ τὴν ἱεροσυλίαν αὐτοῦ εἰς αὐτὸ, ὅπερ ἴσως ἤθελε ρίψει εἰς τὴν θάλασσαν αὐτὸν ἀντὶ τῆς ἐμπολῆς. Βλέπων δ' ἐπικείμενον τὸν θάνατον ὁ κλέπτης παρεκάλεσε τὸν φίλον, εἰς ὃν ὠμολόγησε τὰ τῆς κλοπῆς, νὰ παραδώσῃ αὐτὴν πάραυτα εἰς τινὰ ἐκκλησίαν, ὅπως ἐκτεθῇ εἰς κοινὴν προσκύνησιν τῶν εὐλαβῶν.

« Ταῦτα δὲ εἰπὼν ἐξέπνευσε, καὶ ἡ σύζυγος τοῦ φίλου, εἰς ὃν ἔγεινεν ἡ ἐξομολόγησις, παρεκάλεσε τὸν ἄνδρα αὐτῆς νὰ κρατήσωσι τὴν εἰκόνα ἐν τῇ οἰκίᾳ μετὰ τῶν ἄλλων οικογενειακῶν εἰκόνων ἀντὶ νὰ παραδώσωσιν αὐτὴν εἰς τινὰ ἐκκλησίαν. Ὁ δὲ σύζυγος συνήνεσεν. Ἄλλ' ἡ Θεοτόκος ἐνεφανίσθη πλεον ἢ ἅπαξ εἰς τε τὴν σύζυγον καὶ εἰς τὴν θυγατέρα αὐτῆς, ἀπαιτούσα νὰ ἐκτεθῇ πάραυτα εἰς δημοσίαν προσκύνησιν καὶ λέγουσα, ὅτι ἔπρεπε νὰ τιμᾶται ὑπὸ τὴν προσηγορίαν Παναγίας τῆς διαρκούς βοηθείας. Τρίς ἐνεφανίσθη ἡ Παναγία, ἀλλ' ἡ σύζυγος οὐδὲν εἶπεν εἰς τὸν ἄνδρα. Θανόντος δὲ τοῦ συζύγου, ἐπίστευσε, ὅτι ὁ θάνατος ἐπῆλθε πρὸς τιμωρίαν τῆς ἀπειθείας αὐτῆς, καὶ ἐκόμισε τὴν εἰκόνα εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Ματθαίου ἐν τῇ ὁδῷ *Merulana*.

« Καὶ ταῦτα μὲν κατὰ τὴν παράδοσιν. Ἐν τέλει δὲ προσθέτω ὅσα εὑρον ἀναγεγραμμένα ἐν ἐντύπῳ βιβλίῳ, ἐκτυπωθέντι ἐν Ῥώμῃ ἐν τῇ *Tipografia Salesiana* καὶ φέροντι τὴν ἐπιγραφὴν *Piccolo Manuale ad uso degli ascritti all' Arciconfraternità sotto il titolo e l' invocazione della Madonna del Perpetuo Soccorso. Cenni storici sul culto dell' immagine miracolosa*. Εἶπε δὲ ταῦτα τὰ ἐξῆς:

« Π θαυματουργὸς εἰκὼν τῆς Παναγίας τῆς διαρκoῦς βο-
 θείας ἢ ἐκ τῆς νήσου Κρήτης, ὅπου ἐτύγχανεν ἤδη κοινῆς προσ-
 κυνήσεως, μετακομισθεῖσα εἰς Ῥώμην τελευτῶντος τοῦ δεκά-
 του πέμπτου αἰῶνος, ἐξετέθη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Ματ-
 θαίου ἐν τῇ δόξῃ Merulana καὶ ἠξιοῦτο τῆς προσκυνήσεως τῶν
 εὐλαβῶν ἐπὶ τρεῖς ὄλους αἰῶνας. Καταστραφείσης δὲ κατὰ τὸν
 χρόνον τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως τῆς ἀρχαίας ἐκείνης ἐκ-
 κλησίας, ἡ εἰκὼν ἔμεινε λησμονημένη ἐπὶ ἐξήκοντα περίπου
 ἔτη. Ἀλλὰ, γνωσθεῖσης μυστηριωδῶς τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς, ὁ
 ἅγιος πατὴρ Πίος Θ' ἠυδόκησε νάποδοθῆ καὶ πάλιν εἰς τὴν
 κοινὴν λατρείαν. Ἀνέθηκε δὲ τοῦτο εἰς τὸν ζῆλον τῶν πατέρων
 τοῦ ἁγιωτάτου Σωτήρος, οἵτινες ἐδέχθησαν αὐτὴν ἐν τῇ ἐκ-
 κλησίᾳ αὐτοῦ τῇ τιμωμένῃ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Ἀλφόνσου
 ἐπὶ τοῦ Ἡσχυλίνου μετὰ μεγάλης πομπῆς καὶ ἐπισημότητος
 τῇ 14/26 Ἀπριλίου 1866. Ἀπὸ τῆς ἡμέρας δ' ἐκείνης ἡ
 προσκυνητὴ εἰκὼν ἠξιώθη τῆς πιστοτάτης εὐλαβείας τῶν Ῥω-
 μαίων καὶ πάντων τῶν λαῶν, οἵτινες παμπληθεῖς ἔσπευσαν
 πρὸ τῶν ποδῶν αὐτῆς. Αὐτὸς δὲ ὁ ποντίφιξ Πίος Θ' ἐθεώρησε
 τιμὴν αὐτοῦ νά ἐπισκεφθῆ αὐτὴν, καὶ, ὅτε ἴδρυσεν τὸ οἰκεῖον
 μοναχικὸν τάγμα, πρῶτος αὐτὸς προσῆλθεν εἰς αὐτό. Μετὰ ἐν
 δὲ μόνον ἔτος ἀπὸ τῆς ἐπισήμου αὐτῆς ἐκθέσεως, ἦτοι τῇ 11/23
 Ἰουλίου 1867, τὸ αἰδεσιμώτατον σῶμα τῶν κανονικῶν τοῦ
 Βατικανοῦ ἔστεψεν αὐτὴν διὰ χρυσοῦ διαδήματος. Αἱ δ' ἐπι-
 φανεῖς βοήθειαι καὶ αἱ πολλαπλαῖ χάριτες αἱ δαφιλευθεῖσαι
 ὑπὸ τῆς εὐεργέτιδος χειρὸς τῆς Παναγίας τῆς διαρκoῦς βο-
 θείας ἔγειναν αἰτία, ὅπως ἡ λατρεία αὐτῆς λάβῃ εὐρυτάτας
 διαστάσεις καθ' ἅπαντα σχεδὸν τὸν καθολικὸν κόσμον. Προ-
 φανῆς δὲ τούτου ἀπόδειξις εἶνε αἱ ἐκκλησίαι αἱ κτισθεῖσαι
 πρὸς τιμὴν αὐτῆς, αἵτινες ἀνέρχονται εἰς τεσσαράκοντα, χω-
 ρὶς νά ὑπολογισθῶσιν οἱ εὐκτήριοι οἴκοι καὶ βωμοὶ οἱ εἰς
 αὐτὴν ἀφιερωμένοι, οἵτινες ὁμοίως εἶνε πλεῖστοι αἱ εἰκόνες
 αἱ ὁμοιαὶ πρὸς τὸ πρωτότυπον, αἵτινες ἀνέρχονται εἰς πολλὰς

χιλιάδας καὶ ἑξαποστέλλονται ἐκ τῆς Ῥώμης εἰς ἀπάσας τὰς χώρας τῆς οἰκουμένης, ἀφ' οὗ πρότερον εὐλογηθῶσιν ὑπὸ τοῦ ἁγίου πατρὸς· τὰ ἀπότυπα τῶν εἰκόνων ἀριθμούμενα εἰς δεκάδας ἑκατομμυρίων καὶ ἀφθονώτατα διανεμόμενα ἀπανταχοῦ εἰς τοὺς πιστούς· τέλος δὲ τὰ μέταλλα ἅτινα χαράσσονται κατ' ἀναρίθμητα πλήθη ὑπὸ τῶν κυριωτέρων εὐρωπαϊκῶν καὶ ἀμερικανικῶν καταστημάτων. Ἐν καὶ μόνον κατάστημα τῆς Γαλλίας πρὸ ὀλίγων ἐτῶν εἶχεν ἐξαντλήσει πεντήκοντα ἑκατομμύρια τοιούτων μεταλλίων. Τὰ δὲ τάγματα τῆς Παναγίας τῆς διαρκοῦς βοήθειας ἀνῆλθον εἰς ἑννεακόσια εἰκοσιπέντε μετὰ τεσσάρων ἑκατομμυρίων ἀδελφῶν, μὴ συμπεριλαμβανομένων τῶν τῆς Ῥώμης, ἧτις ἀριθμεῖ περὶ τὰς ἑβδομήκοντα χιλιάδας ἀδελφῶν ».

« Ἐπιπροσθέτως δὲ σημειῶνω, ὅτι ἀντίγραφα τῆς Καρδιωτίσσης ὁμοιότατα τῷ πρωτοτύπῳ μετὰ πολλῆς τέχνης πεποιημένα εὐρίσκονται παρὰ τῷ ἐν Ῥώμῃ Ἕλληνι ζωγράφῳ Ἀριστείδῃ Βαρούχα, ἐκ Κρήτης ἔλκοντι τὸ γένος καὶ υἱὸ τοῦ ὀνομαστοῦ ζωγράφου Γεωργίου Βαρούχα, ἀποθανόντος ἐν Ῥώμῃ. Ὁ δὲ κ. Kaas μοὶ ὠμολόγησεν, ὅτι τὸ ἀντίγραφο τοῦ Βαρούχα εἶνε ἀκριβέστατα καὶ καλλιτεχνικώτατα τῶν ὄσων εἶδεν ».

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

Ἡ ἐν σ. 215 μνημονευομένη ἐπιγραφή ἔχει παρὰ τῷ Agincourt ὧδε·

ΓΕΩΡΓΙΟΝ ΧΕΙΡΚΑΤΑΤΑ
 ΔΕΓΕΓΡΑΦΕΙ Ο ΑΛΛΟΒΩΜΕΝΗ
 ΣΟΚΑΜΠΡΟΦΡΩΣ

Ὡς δ' ἔχει ἐν τῷ πανομοιότυπῳ ἀναγινώσκεται ὡδε· Γεωργίου χεῖρ Κλότζα τὰδ' ἐγεγράφει ὁ ἀ' λαβὼν μέμνησο κάμοῦ προφορόνως. Ἀλλὰ προφανῶς τὸ μὲν μετὰ τὸ ὀ ἐπόμενον Α ἀντεγράφη κακῶς ἐκ τοῦ πρωτοτύπου μετὰ βραχείας τῆς ἐν τῷ μέσῳ κεραίας ἀντὶ μακρᾶς, ὥστε εἶνε Δ, τὸ δὲ μετ' αὐτὸ γράμμα Ἀ εἶνε παρανεγνωσμένον ἀντὶ Ε. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐπιγραφή εἶνε μὲν γεγραμμένη καταλογάδην, ἀλλ' εἶνε ὁμῶς ἑμμετρος, συγχειμένη ἐκ δύο χωλιαμβικῶν στίχων, ἀναγνωστέα ὀρθῶς ὡδε·

Γεωργίου χεῖρ Κλότζα¹ τὰδ' ἐγεγράφει
ὁ δὲ λαβὼν μέμνησο κάμοῦ προφορόνως.

¹ Πιθανώτερον Κλόντζα.